

ציננות

כיצד יש לאפיין את תפקידה ומקומה של הדת בלאומיות היהודית המוקדמת?

לפי סמית, הלאומיות צמחה לכאורה מתוך תפיסת העולם החילונית שביקשה להחליף את מערכות הדת המסורתיות אשר אפיינו את המאות הקודמות. באופן הזה ניתן לציין דוגמאות שונות לערער של הסדר הקיים על ידי החדרת רעיונות חילונים השונים מרעיונות הסדר המסורתי. את הלאומיות בדרך כלל רואים בתור המשך של תנועת ההשכלה והנאורות ששמה את האדם במרכז במקום האלוהים או ממוסדות הדת¹. אם כן לפי תפיסת עולם זו, אשר הוגדרה במחקר בתור תפיסת עולם מודרניסטית, תפקיד הדת בצמיחות הלאומיות בכלל, ומכאן שגם עבור תנועות הלאומיות של השנים 1860-1880 תפקיד הדת היה מצומצם ביותר.

התנועה הציונית הלאומית הייתה תנועה חילונית אשר ביקשה להמשיך את מגמת החילון של האנשים אשר היו שייכים לתפיסת העולם של התנועה. באמצעות התנועה שינו צעירים רבים את אורח חייהם ואת האמונות שלהם כאשר הדגש אשר מושם על התהליך הזה היא ביטול המצוות ומעבר לאמונה לכוח עליון שלא מחייב פרקטיקה דתית מסוימת כדי להגדיר את האדם בתור יהודי. משום כך סמלים רבים שהיו שייכים באופן מסורתי למסורת הדתית, עברו תהליך חילון ואיבדו את המשמעות הדתית שלהם עבור אותם אנשים. החוקר שלמון מציין דוגמא מובהקת לכך באמצעות הכותל. באופן מסורתי הכותל שימש בתור מקום תפילה וכמיהה לבנייה המחודשת של בית המקדש. התנועה החילונית הפכה אותה למקום שבו נעשים שבועות צבאיות אשר אין להם כל משמעות דתית לפני עצמה. אם כן אחד התוצאות הראשונות של הקמת התנועה הציונית באותם השנים הייתה החלפת הזהות הדתית בזהות הלאומית, מגמה אשר הייתה ידועה ורצויה למנהיגי התנועה. כך הוגי דעות של התנועה הציונית ביקשו להפריד בין היהדות של האדם ובין הדת. את הדת המעשית הם ראו בתור שרלטנות רבנית וכבלים מיותרים שעל היהודי המודרני להסיר מעצמו².

אם נחבר את הדברים הללו נוכל לראות כי גם סמית ציין כי בסופו של דבר המטרה היא להחליף את האידיאולוגיה הדתית באידאולוגיה חילונית במהותה אשר לעיתים עושה שימוש בסמלים דתיים תוך כדי

¹ אנתוני סמית, עמים נבחרים. תרגמה: איה ברויאר, ירושלים. תשע"א, פרק א. עמ' 35.

² יוסף שלמון, דת ולאומיות בתנועה הציונית בראשיתה. בתוך: יהודה ריינהרץ ואחרים (עורכים). לאומיות ופוליטיקה יהודית פרספקטיבות חדשות. ירושלים תשנ"ז, עמ' 115-140.

שהוא מנכסת לעצמה אותם, ומבטלת את המשמעות הדתית שלה³. למרות זאת, טענת שלמון, הציונות בכל השתמשה במונחים שונים מן הדת וניכסה אותם לעצמה, כאשר היא מבטלת את ההיבט הדתי הישיר שלהם. אחד הביטויים המובהקים של תופעה זו היא העמדה המשיחית. מנהיגי הציונות, כמו מקס נורדאו למשל, הקבילו בין הציונות ובין המשיחיות כאשר הרכיב הדתי אשר הועבר לציונות החילונית הוא הכמיהה לגאולה. התנועה הציונית למעשה ביקשה לגאול את עם ישראל מן השעבוד שלו. זאת לפי חזון הנביאים אשר למעשה דיברו על קיבוץ גלויות, באופן אותה התנועה הציונית ביקשה להגדיר⁴.

בצורה הזו התנועה הציונית בנתה גם את רעיון החלוציות יחד עם המשיחיות. החלוץ למעשה מגשים חזון משיחי לפי נביאי ישראל. הם ראו המקרא בתור המקור הקדמון של התפיסות הנוכחיות שלהם. במילים אחרות התנך השפיע על היהודים לא רק בגלל התוכן הדתי שלו, אלא בתור תמונת מראה של חיי עם פעילים. התנ"ך עצמו נחשב ליצירה ארץ ישראלית ולכן היא מחזקת את רעיון שלילת הגולה, רעיון מרכזי בתנועה הציונית המתפתחת.

הניסיון לשנות את האופי הדתי של מרכיבים שונים ביהדות ולתת לו משמעות חילונית ציונית חדשה לא באה לידי ביטוי רק במובן האידיאולוגי שלה, אלא גם במובן המעשי. כך למשל היא הפכה את חג הפסח ואת חג השבועות לחגים אשר מציינים את עונות השנה ואת החירות הפוליטית. בהגדות לפסח החדשות הוכנסו קטעי סיפור ושירה אשר עסקו בהישגים של התנועה וחג חנוכה הפך לחג הגבורה שיקבל משמעות מודרנית פוליטית. מאפיינים נוספים אותם אימצה התנועה היא שימוש בתנ"ך לשבועה בבית משפט, טקסי זיכרון ואבל אשר נערכו במתכונת המסורתית, קביעת ימי מנוחה לימי החגים המסורתיים ודוגמאות נוספות.

תמורות אלו בתנועה הציונית לא היו רק תמורות שחלו על התנועה הציונית בלבד אלא תמורות שחלו לתנועות לאומיות שונות. גישה אחת במחקר טוענת כי הלאומיות המהפכנית מחליפה את הדת ומחליפה

³ אנתוני סמית, עמים נבחרים. תרגמה: איה ברויאר, ירושלים. תשע"א, פרק א. עמ' 35.

⁴ יוסף שלמון, דת ולאומיות בתנועה הציונית בראשיתה. בתוך: יהודה ריינהרץ ואחרים (עורכים). לאומיות ופוליטיקה יהודית פרספקטיבות חדשות. ירושלים תשנ"ז, עמ' 115-140.